

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ГРОМАДИ ЩОДО ВИБОРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД У ІІ ДЕРЖАВНІЙ ДУМІ РОСІЇ (1907 р.)

Стаття присвячена діяльності українських депутатів у роботі ІІ Державної Думи Росії. Депутати, об'єднавшись в українську парламентську громаду, займалися всебічною діяльністю у плані вирішення нагальних проблем, які стояли перед краєм. Одним з основних питань була проблема зі становищем у державі політичних прав та свобод громадян.

Ключові слова: вибори, дума, парламент, права, свободи.

27 квітня 2017 року минає 110 років з початку легітимної парламентської діяльності українців Наддніпрянщини у вищому законодавчому органі Російської імперії – Державній Думі. Які ж події привели українців до участі в роботі російського законодавчого органу?

На рубежі ХІХ–ХХ століть українська національно-політична думка швидко зміцнювала свої позиції, знаходила дедалі твердіший національний ґрунт. Доба 80-х – першої половини 90-х років, за визначенням відомого українського політичного діяча та вченого Д. Дорошенка, була «найкращою в історії українського руху в другій половині ХІХ століття»¹. У цей час виникають національні політичні партії, як на територіях, що входили до Австро-Угорщини, так і в українських губерніях Росії. В їхніх програмних документах містились вимоги, розпочинаючи від культурно-національної автономії аж до повної самостійності України. Щоправда, останні спирались не стільки на національно-історичні традиції державності, скільки на теоретичні соціалістичні доктрини. Тому їхня реалізація розглядалася як далека перспектива.

Наслідком і водночас впливовим фактором подальшого духовного піднесення стала активізація науково-літературної діяльності національної інтелігенції. Значно зросла кількість різноманітних українських видань, засновувалися просвітні товариства, тощо. Причому це відбувалося і на заході, й на сході. Як свідчив М. Грушевський, українське суспільство в Росії паралельно з галицьким розгорнуло широку програму національного розвитку².

З початком першої Російської революції надії на вільний національний розвиток і національне самовизначення посилились. Певні сподівання покладалися, зокрема, на представницький орган утворити який пообіцяв 18 лютого 1905 року царський уряд³. Зваживши на всеохоплюючий розвиток революції, частина ліберально зорієнтованого суспільства в особі земців-конституціоналістів впродовж лютого–квітня розробила основні положення російської конституції з вимогою скликання народних представників. Врешті-решт на таємному засіданні 19–26 липня 1905 року в Петергофі за участю царя Миколи ІІ було прийнято рішення про скликання Державної Думи, яка «повинна бути знайома не тільки з потребами і проблемами країни, але й з її настроєм, градусом її психологічної температури»⁴.

6 серпня 1905 року був обнародований маніфест про скликання законодорадчої Думи, але демократичні сили виступили з гаслом її бойкоту. Представник Революційної української партії (РУП) разом із представниками від більшовиків та інших політичних сил взяв участь у роботі між партійної конференції в Ризі, яка ухвалила тактику її бойкоту. Всеросійський жовтневий страйк примусив уряд Маніфестом 17 жовтня проголосити ряд політичних свобод: перетворити Думу із законодорадчої на законодавчу, надати виборчі права ширшим прошаркам населення. Але цар залишав за собою право «вдосконалювати» діяльність Думи, про що свідчила заява:

«Ми цілком і повністю зберігаємо за собою право піклування про дальше вдосконалення організації Державної думи і, коли життя вказуватиме на необхідність певних змін її діяльності, які б задовольняли вимоги часу й державного спокою, ми дамо з цієї нагоди відповідні вказівки»⁵. Мова йшла про право царя розпустити представницький орган.

Вибори до I Думи відбувалися на основі указу від 11 грудня 1905 року, за яким розширювалися виборчі права міського населення і вперше надавались ці права робітникам, котрі досягли 25-річного віку й працювали на підприємствах, що нараховували не менше 50 робітників чоловічої статі.

Перша державна Дума працювала з 27 квітня по 9 липня 1906 р. У роботі Думи брали участь 102 депутати від українських губерній, 44 з них створили фракцію – українську парламентську громаду для вирішення нагальних питань, які на той час постали перед українським суспільством.

Депутати підготували закон про автономію України. Але у зв'язку з розпуском Думи він не був розглянутий і відповідно прийнятий. Продуктивно працювали у сфері аграрного питання, але в силу вищезазначеної причини також безрезультатно.

Більших успіхів було досягнуто у плані виборення політичних прав та свобод населення. Громадівці разом з іншими депутатами Думи прийняли законопроект, який передбачав у параграфі 1: «Ніхто не може бути судимий інакше, як за злочини і проступки, передбачені діючим законодавством»⁶. Справжнім тріумфом громадівців було прийняття закону «Про скасування смертної кари». Але далі депутати громади зокрема та Дума не пішли по причині розпуску російського парламенту 9 липня 1906 р.

Революція у Росії, незважаючи на спад, все ще тривала. Для придушення революційних виступів 19–20 серпня 1906 р. були створені військово-польові суди. Вони склалися з головуючого та чотирьох офіцерів гарнізонів або військових кораблів флоту. В складі військово-польових судів не було юристів, не допускалися звинувачення і захист, суди не були пов'язані жодними процесуальними нормами, розгляд судової справи не міг тривати понад дві доби. Вироки (а вони, як правило, передбачали єдиний захід покарання – смертну кару) оскарженню не підлягали⁷.

II Державна Дума працювала з 20 лютого по 3 червня 1907 року. У ній також працювала українська парламентська громада у складі 47 чоловік. Головою було обрано чернігівського адвоката та громадського діяча М. Рубіса. Громада мала свій друкований орган «Рідна справа – Вісті з Думи». Газета публікувала на своїх шпальтах статті на різну тематику: національне та аграрне питання, висвітлювала діяльність фракції у досягненні прав і свобод громадян, виступи депутатів на ту чи іншу тематику, листи виборців та інше. В матеріалах газети простежується пріоритет соціального над національним не так, як це було на сторінках «Українського вестника» (друкованого органу громади у I Державній Думі). Перед газетою стояли ті ж самі завдання, що й перед її попередником, тільки вона мала намір спочатку вибороти соціальні свободи, а потім національні.

За час існування газети змінилося два головних редактори. З першого по шостий номер газету редагував М. Хотовицький, а з шостого по дванадцятий – С. Нечитайло. Останній номер газети вийшов 6 червня 1907 р. Цього дня вона припинила своє існування.

Тільки зібралася II Державна Дума, однією із перших справ була вимога якомога скоріше скасувати закон про військово-польові суди. Партія народної свободи взяла на себе почин, вона внесла до Думи короткий законопроект, який складався з декількох слів: відмінити закон 19 серпня 1906 р. про військово-польові суди⁸.

Обговорення розпочалося 12 березня 1907 р. А напередодні, 11 березня 1907 р., відбулися другі збори української думської громади, на яких була прийнята Декларація громади, де поряд з іншими вимогами стояли гасла політичного напрямку: скасування смертної кари, виняткових законів судів, станів; амністія за так звані політичні й аграрні злочинства; забезпечення недоторканості людини і помешкання; свобода слова, друку, зборів, спілок, віри. На жаль, у зв'язку

з недостатнім рівнем дослідження проблеми ми не можемо зупинитися на процесі підготовки й прийняття Декларації, а обмежуємося лише констатацією факту. Таким чином, українська громада, йдучи на пленарне засідання, вже мала перед собою конкретний план дій. Бурхливі дебати з названого питання розділили українську депутацію на два табори: ті, що виступали проти військово-польових судів, і тих, хто вимагав їх залишити. Серед тих, хто пропонував їх зберегти, особливо виділялися великі землевласники: С. Варун-Секрет, В. Стенбок-Фермор та В. Шульгин. Так, за словами Варун-Секрета, військово-польові суди підірвали не основи державності, як дехто вважав, а основи революції. Стенбок-Фермор з особливим цинізмом заявив, що цей закон «гарантував нам спокійне життя». Шульгин в своєму виступі стверджував, що необхідність військово-польових судів викликана безсиллям офіційного суду і розгулом в країні революційного терору. Наприкінці свого виступу оратор застеріг Думу: «Якщо в даний час відмінити військово-польові суди, то я думаю безпосереднім наслідком буде самосуд, самосуд в самому жахливому вигляді»⁹.

Серед тих, хто виступали проти, були члени української фракції. Ф. Васютин в своєму виступі 13 березня різко виступив проти військово-польових судів, заявивши, що вони приводять до винищення народу, закликав до запровадження народного управління, яке з монархом зможе умирити країну без військово-польових судів. На завершення свого виступу закликав припинити дебати і приступити до розв'язання цього жахливого питання.

На думку його колеги по фракції В. Лісовського, військово-польові суди введені в період боротьби двох сил, з одного боку – уряду, який захищає ідею державності і опирається на існуючий режим, з другого боку – суспільства. Вихід з цієї ситуації, на думку оратора, в тому, що уряд повинен піти першим на примирення, знищивши військово-польові суди, він морально зобов'язує Думу, не дивлячись на різницю партійних програм і поглядів, – умирити країну.

Впродовж бурхливих дебатів виступило від України 7 депутатів, двоє з них члени громади – Ф. Васютин, В. Лісовський. Після обговорення в комісії закон про військово-польові суди був відмінений. Але його скасування здійснилося не через Думу. Справа в тому, що закон про військово-польові суди був виданий як надзвичайний засіб до скликання Думи. А згідно діючому законодавству уряд, що видавав такий тимчасовий закон без Думи, зобов'язаний протягом двох місяців з дня відкриття Думи подати цей закон на затвердження. Якщо ж він не поданий і Дума його не затверджує, то такий закон втрачає свою силу і припиняє існування.

Закон про відміну військово-польових судів був внесений 12 березня, а мав слухатися 12 квітня, за 8 днів до того часу, коли його дія припиняється. Розгляд закону затягнувся довше, як на 6 днів; і вийшло, що він скасувався сам по собі.

Але заслуга в тому, що Дума ясно показала, що такого закону вона ні за що не затвердить, хоча б уряд і спробував внести його на її затвердження.

Наступним питанням в роботі II Державної Думи було питання про відміну смертної кари. Перша Дума включала вимогу скасування смертної кари і амністії в своїй відповіді на тронну промову, в той ультиматум, який вона послала урядові, загрожуючи в протилежному випадку неминучим конфліктом. Вже на перших засіданнях тієї Думи зразу ж після питання про амністію і звільнення всіх потерпілих А. Родічев признав, що «поки ще є час висловити бажання амністії – а то через декілька днів буде пізно і воно буде виражено в формі вимоги»¹⁰.

Друга Дума, навчена досвідом першої, була терплячішою, хоча трудовики вже 7 березня поставили питання про амністію. Лише в кінці травня на 46 засіданні була здійснена спроба поставити на порядок денний питання про відміну смертної кари і про амністію.

Після бурхливого обговорення питання було передане в комісію. До її складу від України входив представник громади С. Нечитайло. Після вивчення питання в комісії воно знову повернулося в Думу. З цього питання представники української громади не виступали, принаймні їх виступів в документах II Думи не зафіксовано. При голосуванні виявилось, що питання про відміну смертної кари було відкинуте 194 голосами проти 165, а питання про амністію прийняте – за 193, проти – 173¹¹.

В стосунках між урядом і другою Думою були відмінності від таких же стосунків між урядом і першою Державною Думою. Одна з них – загострення стосунків між двома органами державної влади. Свідченням тому є події на Великодні свята, що мали в Україні з депутатами-членами української фракції, про які йшлося на засіданні громади 3 травня 1907 р. Так, подільського депутата С. Туперка заарештували в підозрі, що він роздавав літературу революційного змісту, і майже добу протримали в поліцейській управі. Не знайшовши літератури, поліція конфіскувала стенограму Думи, депутатське посвідчення, а його самого відпустили додому. На другий день опівночі хату оточили стражники і стали ламати двері, не зламавши, пішли за підмогою, а депутат з сім'єю вимушений був переховуватися в чужому садку.

Київському депутатові В. Сахнові поліція прямо сказала, що «нас послано слідкувати, щоб ніхто до вас і ногою не ступив». Згодом стали обшукувати всіх підозрілих, хто з ним міг спілкуватися. Депутатові П. Рогожі пристав заявив, що П. Столипін прислав поліцейським телеграму, щоб наглядати за кожним депутатом. «Коли будете хоч що-небудь робити тут не по наказу міністра, то постраждаєте!» – казав він депутатові. Але депутат не дуже з'якався і тієї ж ночі зібрав у полі чималий мітинг.

С. Матвіїв, дізнавшись, що місцевий пристав підбурює людей, щоб вони складали чорносотенні листи проти радикальних депутатів Думи, розповів односельцям про їх справжню суть. У відповідь на це урядник склав протокол, в якому було записано, що «С. Матвіїв в Бога не вірує і царя не визнає».

До П. Мороза в Великдень прийшли в дім жандарми і сиділи цілий день, щоб перешкодити зустрічі з людьми.

До депутата С. Нечитайла теж приставили цілу орду стражників, з урядником на чолі. Коли він їхав, всюди на станціях збиралося чимало народу. Але поліція не давала йому можливості спілкуватися з народом. Те ж саме сталося і з депутатом О. Семеновим, якому також заборонили зустрічатися з виборцями.

Заслухавши все це, громада ухвалила звернутися до міністра внутрішніх справ з вимогою покарати винуватих, що допустили наругу над депутатами.

Урядовий терор по відношенню депутатів йшов і по лінії Священного Синоду. Так, Синод через петербурзького митрополита Антонія велів, щоб «ліві» священники, члени Думи Архипов, Бриліантов та член української громади А. Гриневич або вийшли з тих партій, до яких вони належали, або, коли вони цього не зроблять до 16 травня, їх розстрижуть. Тоді священники запитали, до якої ж їм партії належати, відповідь була, що можуть бути безпартійними. «Але ж я безпартійний лівий» – сказав Антонію один із них. «Я цього не розумію, – відповів їм Антоній, – коли безпартійний, то повинен бути правий»¹². З усього цього виходило, що священники в Думі нічого іншого не повинні робити, а тільки підтримувати уряд, бо інакше їх суворо покарають.

Крім роботи в пленарних засіданнях громадівці подавали запити про злочини поліції та посадових осіб по відношенню до трудового народу. Так, 21 травня 1907 р. був поданий запит про знущення місцевої поліції над селянами Чечелівки, Гайсинського повіту на Поділлі, яких брехливо звинуватили в підпалі поміщицького маєтку. Під час поліцейських розборів безневинно потерпіло 23 чоловіки¹³. Але відповіді на свої звернення депутати так і не отримали.

Проблемі здобуття прав і свобод для трудящих мас «Рідна справа – Думські Вісті» на своїх шпальтах присвятила 16 публікацій, авторами чотирьох з них були депутати-громадівці (№ 2 – Н. Довгополов. Воєнно-польові суди; В. Хвіст. Думські переклади; М. Рубіс; № 6 – С. Нечитайло. Тернистим шляхом). Діапазон публікацій був надзвичайно широкий: від відкритого виступу проти військово-польових судів до вимоги скасування Державної Ради та насильств, спричинених адміністрацією та поліцією стосовно народних обранців.

3 червня 1907 р. Дума була розпущена. Формальним приводом для припинення діяльності парламенту послужило звинувачення соціал-демократів у підготовці державного заколоту.

Одразу після розпуску Думи на вулиці були виведені посилені наряди поліції та військові підрозділи, армійські частини взяли під охорону об'єкти залізничного транспорту. Губернатори

українських губерній видали постанови про заборону усіх проявів невдоволення політикою властей, за які погрожували тюремним ув'язненням. Київський генерал-губернатор віддав наказ у разі виникнення народних виступів «не робити пострілів бойовими патронами угору»¹⁴.

Переслідувань зазнали колишні депутати другої Думи та їх виборщики. За ними встановлювався постійний нагляд поліції, у випадку участі в антиурядових акціях їм загрозували арешти й заслання.

Як показали події, що розгорталися в стінах II Державної Думи, депутати адекватно відображали суспільні настрої і різко виступали проти обмежень і заборон політичних свобод в Росії. Звичайно, будучи представниками різних партій і соціальних груп, вони переслідували кожен свої інтереси, але були однотайні в одному – так більше жити не можна, необхідно щось міняти. Докорінних суспільних змін вони не пропонували, влада царя-самодержця залишалася для всіх недоторканою, основна мета, що проходила через діяльність Думи, – зробити Росію цивілізованою, обмеженою монархією.

Українська парламентська громада також у своїй діяльності не виходила за ці рамки. Підтвердженням цього є те, що навіть у виступах деяких її членів була апеляція до царя, мовляв, він все знає і не допустить надмірних страждань своїх вірнопідданих.

Громадівці в II Думі ставили питання політичних прав і свобод обережніше і на пленарних засіданнях були пасивнішими. Це пояснюється тим, що інтелектуальний потенціал громади в I Думі був на порядок вище, ніж в другій.

Незважаючи на те, що діяльність громади була перекреслена третьочервневим переворотом, вона залишила помітний слід в історії. І тому не випадково в роботі сучасного парламенту проглядаються елементи і традиції, закладені українцями в цьому легітимному законодавчому органі.

¹ Дорошенко Д. І. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 545.

² Грушевский М. Очерки истории украинского народа. – К., 1990. – С. 341.

³ Учреждение Государственной Думы // Материаль по учреждению Государственной Думы. – М., 1905. – С. 145.

⁴ Петергофское совещание о проекте Государственной Думы под личным его Императорского Величества председательством. Секретные протоколы заседания 19–26 июля 1905 года. – Берлин, б/г. – С. 79.

⁵ Утверждение Государственной Думы и утверждение Положения о выборах в Думу. Реформы 1905–1906 г. – СПб., б/г. – С. 2.

⁶ Думский сборник. I Государственная Дума первого созыва (27 апреля – 8 июля 1906 г.). – СПб., 1906. – С. 1134–1135.

⁷ Буржуазна революція 1905 – 1907 рр. Лютнева революція 1917 р. Зміни в державі і праві. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uris.org.ua/istoriya-gosudarstva-i-prava-zarubezhnyh-stran/burzhuzna-revoljutsiya-1905-1907-pp-lyutneva-revoljutsiya-1917-r-zmini-v-derzhavi-i-pravi>

⁸ Піснячевський В. В Державній думі. Другі збори українських послів // Рада. – 1907. – 15 березня.

⁹ Там само.

¹⁰ Герье В. Вторая русская Государственная Дума. Политические воззрения и тактика ее членов. – М., 1906. – С. 51.

¹¹ Государственная дума. Созыв второй. Сессия вторая: Стенографический отчет в 2 т. – СПб., 1907. – С. 532.

¹² Насильство над депутатами / Рідна справа – Думські вісті. – 1907. – 6 травня.

¹³ Запит Української Думської Громади Міністрові Внутрішніх справ / Рідна справа – Думські вісті. – 1907. – 25 травня.

¹⁴ Попик В. И. Политическая борьба на Украине вокруг выборов в III Государственную Думу; отв. ред. В. Г. Сарбей; Институт истории АН УССР. – К., 1989. – С. 8–9.

Статья посвящена деятельности украинских депутатов в работе II Государственной Думы России. Депутаты объединившись в украинскую парламентскую громаду, занимались

всесторонней деятельностью в плане решения неотложных проблем, которые стояли перед регионом. Одним из основных вопросов была проблема состояния в государстве политических прав и свобод граждан.

Ключевые слова: выборы, дума, парламент, права, свободы.

The article is about the activity of Ukrainian deputies in the process of functioning of the Second State Duma. Deputies united in Ukrainian parliamentary community. They engaged in the variety of activities concerning the process of solving urgent problems of their homeland. One of the main issues was political rights and freedom of its citizens.

Keywords: elections, Duma, parliament, rights, freedoms.